

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ КАПІТАЛУ

Розглянуті проблеми сутності капіталу з метою його відображення в обліку та здійснення контролю

Постановка проблеми. Капітал – складна економічна категорія, за якою традиційно закріплюють статус основного фактора господарської діяльності. Величина капіталу визначає рівень національного багатства та загальний економічний розвиток країни. Однак, кількісних параметрів даної категорії недостатньо для характеристики економічних процесів, що зумовлює важливість дослідження підходів економістів крізь призму питань природи капіталу, його форми та сфери функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню капіталу присвячено багато праць відомих економістів. Особливий внесок у розвиток вчення про капітал здійснили: фізіократи (Ф. Кене, А. Тюрго, В. Мірабо, Д. Норе), класики (А. Сміт, Д. Рікардо), марксистки (К. Маркс та його прибічники), представники неокласичної школи (А. Маршал), кейнсіанці (Дж. М. Кейнс та його послідовники). Нестандартні погляди щодо сутності капіталу та факторів впливу на його формування висловили М. Вебер, Й. Шумпетер, В. Зомбарт. Аналіз поглядів щодо економічної сутності капіталу в ретроспективі проведено на підставі [1, 3, 4, 5].

Метою дослідження є вивчення підходів економістів до визначення сутності капіталу в контексті форми його прояву, механізму формування приросту та сфери, в якій функціонування капіталу є найбільш продуктивним.

Викладення основного матеріалу дослідження. Капітал – одна з найбільш проблемних категорій, що обумовлено відсутністю чітких поглядів на його форму та місце виникнення. Економісти, вивчаючи дану категорію, проводили дослідження спираючись на існуючі господарські відносини, що і пояснює різноманітність поглядів щодо сутності капіталу.

Перша наукова школа – фізіократи (від грец. “фізис” – природа, “кратос” – влада) – отожднювали капітал з “первісними” і “щорічними” авансами, прототипами сучасного оборотного і необоротного капіталу. Ф. Кене у своїх дослідженнях доводив існування оборотного і основного капіталу. Таким чином, капітал, на думку фізіократів, має матеріальну форму, його можна виміряти, побачити, а також визначити інші характеристики. Винятком виступають гроші, які самі по собі нічого не виробляють і тому є “безплідним багатством”. Сільське господарство фізіократи визнали єдиною галуззю, де створюється багатство країни. Продуктивність саме цієї галузі, за переконаннями Ф. Кене, зумовлена самою природою, яка безкоштовно надає свої ресурси у користування. На цій основі дослідники обґрунтовували продуктивність капіталу, задіяного лише у сфері сільського господарства. Тому, під чистим продуктом вони розуміли надлишок продукції, який створюється у сільському господарстві, порівняно з витратами виробництва. Тобто, у свої дослідженнях фізіократи обмежувались лише сферою виробництва.

Представники класичної політичної економії ввели в науковий обіг терміни “оборотний” капітал (змінює форму в процесі виробництва) і “основний” (не має відношення до процесу обороту), що підкреслює його матеріальну форму прояву. На відміну від попередників, класики визнавали продуктивним капітал, зайнятий не тільки в сільському господарстві, а й в сфері матеріального виробництва. Крім того, А. Сміт визначив капітал як фактор виробництва, який бере участь у створенні вартості, що приносить первинний дохід у вигляді прибутку. Таким чином, визначальну роль у створенні багатства (прибутку) здійснює обмін. Говорячи про

багатство нації, А. Сміт акцентував свою увагу на важливості нагромадження капіталу, адже він є основою добробуту держави і визначальним фактором ефективного розвитку провідних галузей.

З переходом від мануфактури до великої машинної індустрії капіталістичний спосіб виробництва став пріоритетним. Починають закладатись нові виробничі відносини, основними суб'єктами в яких виступали капіталіст – власник засобів виробництва та найманий працівник, готовий продавати свою робочу силу.

Саме такі економічні відносини та невідгідний стан робітничого класу, що змушений погоджуватись на умови капіталістів, сприяли формуванню німецьким економістом Карлом Марксом теорії “доданої вартості”, яка лежить в основі категорії капіталу. За Марксом, капітал – це система експлуатації капіталістами найманої праці, тобто “додана вартість” – це вартість, створена робітником і недоплачена йому капіталістом у вигляді заробітної плати. Таким чином, додану вартість, на думку К. Маркса, створює продуктивний робітник. Тому капітал – це абстрактна категорія, джерелом якого є неоплачена праця робітників. Сферою, де використання капіталу буде найбільш продуктивним є промисловість, а процесом, в якому він виникає – виробництво. Саме у процесі виробництва створюється додану вартість, що має здатність самозростати.

Неокласицизм, як школа в економічній теорії, виникла в останній третині XIX ст. Її представниками були К. Менгер, Дж.Б. Кларк, Е. Бем-Баверк та інші. Вони спрямовували свої дослідження на спростування критики капіталістичного способу виробництва, яка лунала з боку представників марксизму. Окрім того, ними зроблена спроба сформулювати закономірності оптимального режиму господарювання економічних суб'єктів в умовах вільної конкуренції.

Таким чином, маргіналістам вдалося встановити два підходи до сутності капіталу, розглядаючи макро- та мікроекономіку. На мікрорівні капітал – це та частина багатства власника, яка може бути використана для отримання доходу. На макрорівні капітал представлений сукупністю засобів виробництва, що забезпечуються ресурсами праці і землі, що також підкреслює його матеріальну форму.

На відміну від класиків, які вважали, що багатство нації створюється лише в сфері матеріального виробництва і тому варто скоротити невиробничу сферу (сферу послуг), А. Маршал стверджував, що людина не може створювати матеріальні предмети – вона може створювати корисність. Тому, на його думку, відсутня різниця між виробничою і невиробничою працею, між працею виробника і столяра, оскільки виробник змінює матерію так, щоб вона була готова до споживання та її можливо було реалізувати, водночас логіка столяра є аналогічною. Таким чином, кожна праця у виробничій і невиробничій сфері створює корисність. Крім того, А. Маршал також визначав капітал як один з факторів виробництва. В “теорії відсотка” він розглянув його зі сторони попиту та пропозиції, де відсоток капіталу зі сторони пропозиції залежить від встановлення теперішньої вартості майбутніх вигод, а зі сторони попиту – від його продуктивності.

Наступним етапом у дослідженні категорії капіталу були економічні погляди кейнсіанців. Засновником даного напрямку був видатний економіст Дж.М. Кейнс.

Він стверджував, що капітал – це багатство, що приносить дохід. Проте багатство є капіталом лише в тому випадку, коли відбудеться перевищення доходу від даного вкладення над доходом від банківського проценту. Таким чином, капітал також має матеріальну форму, а його особливістю є здатність приносити дохід. Крім того, якщо багатство представлене в грошовій формі, то завжди існує можливість альтернативних вкладень. Тобто, якщо не виявлено сферу, де зайнятість капіталу є найбільш продуктивною, завжди існуватиме альтернатива отримання доходу у вигляді банківського проценту.

В 20-30-х рр. ХХ ст. сформувався новий напрям економічної думки, який отримав назву інституціоналізм (з лат. *institutio* – “звичай, повчання”). Його основною метою стало дослідження сукупності соціально-економічних факторів (інститутів).

Перший етап характеризувався формуванням основних положень інституціоналізму як економічного напрямку. Представниками даного етапу були Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл.

Американський економіст, соціолог Торстейн Веблен поділяв епоху ринкового (грошового) господарства на дві стадії, першій з яких характерна належність влади і власності підприємцям. На другій стадії відбувався розкол між бізнесом та індустрією, причиною якого виступило протиріччя власників та організаторів виробництва. Підприємницький клас, отримавши бізнес у власне розпорядження, намагався отримати прибутки на капітал. Власники ж не бажали вкладати цей капітал у виробництво, а надавали у кредит. Таким чином, для бізнесменів джерелом доходів була не індустрія, а фінансова сфера. У розвитку виробництва зацікавленими залишалися лише організатори виробництва, так як технічні працівники не мали свого капіталу та використовували надані їм у кредит засоби. Таким чином, власність капіталістів втілювалась не в засобах виробництва, а в цінних паперах, що свідчить про її перехід з матеріальної сфери у нематеріальну.

Синтез інституціонального та неокласичного напрямів економічної науки представив на початку ХХ ст. німецький вчений Й. Шумпетер. Мету для підприємця він вбачав у максимізації прибутків або зменшенні витрат внаслідок впровадження інновацій. Під економічним розвитком вчений розумів перехід економіки з однієї рівноваги в іншу, що відбувається за рахунок інноваційної діяльності. Отримання коштів у кінцевому результаті свідчить про завершальний етап виробництва та збільшення сукупного продукту. Таким чином, інновації максимізують прибутки підприємства, а капітал – це “фонд купівельної сили”, за рахунок якого придбаються засоби виробництва. Основною функцією капіталу, на думку Й. Шумпетера, є забезпечення технічного, технологічного та суспільного розвитку суспільства.

У роки Другої світової війни відбувся занепад інституціоналізму. Відновлення даного напрямку спостерігаємо у праці Дж. Гелбрейта “Нове індустріальне суспільство” [2], що присвячена ролі техноструктури в економіці, тобто сукупності людей, що володіють різноманітними знаннями, досвідом, здібностями та вміннями. Зокрема, до них зараховують вчених, конструкторів та фахівців у різних сферах. Важливо відмітити здатність структури максимізувати прибуток на капітал, забезпечуючи, в такий спосіб, міцні позиції на ринку.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Вивчаючи погляди економістів на капітал, можна стверджувати про багатогранність даної категорії. Підтвердженням цього є різноманітність поглядів на сутність капіталу представників різних економічних шкіл і напрямів. Важливо також зазначити, що окремим фактором впливу на формування економічних поглядів є особисті якості дослідника.

В ході дослідження встановлено залежність поглядів на зміст категорії “капітал” від особливостей економічних реалій, в якій вони формувалися. Зокрема, в частині визначення сфери його використання. Так, фізіократи закликали до залучення капіталу в сільськогосподарську сферу, їх послідовники виділяли сферою залучення промисловість, в ХХ ст. – фінансову сферу. В цілому всі сфери поєднані здатністю забезпечувати максимальну продуктивність капіталу та приносити дохід.

Отже, економічні умови безпосередньо впливають на сферу, до якої залучення капіталу є найбільш продуктивним, що, в свою чергу, визначає форму капіталу. Так, сільськогосподарська діяльність та промисловість сприяли матеріальному вираженню форми, а фінансова наділяє його нематеріальними властивостями, які хоч і можуть приймати матеріальне вираження, але саму категорію капіталу представляють вже як певну абстракцію.

Фізіократи, класики, марксистки, неокласики та кейнсіанці досліджували дану категорію і критикуючи погляди один одного, намагалися встановити сутність і механізм утворення капіталу в цілому, ігноруючи роль людини в даних процесах. На відміну від попередників інституціоналісти звергають увагу на соціальні фактори, які безпосередньо впливають на процес створення капіталу.

Таким чином, дослідження поглядів вчених в історичному аспекті стало передумовою подальшого вивчення сутності капіталу у працях сучасних економістів для порівняння змін та еволюції поглядів на дану категорію.

Список використаної літератури:

1. *Блауг М.* Економічна теорія в ретроспективі / Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 670 с. 2. *Гелбрейт Дж.* Новое индустриальное общество: Пер. с англ. / Дж. Гелбрейт. – М.: ООО “Издательство АСТ”; ООО “Транзиткнига”; СПб.: Terra Fantastika, 2004. – 602 с. 3. *Мазурок П.П.* Історія економічних вчень у запитаннях і відповідях: Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання. 2006. – 477 с. 4. Политическая экономия (Докапиталистические и капиталистические способы производства) / Под ред. З.Я. Брегеля и доц. А.Д. Смирнова – М.: Издательство “Высшая школа”. 1966. – 572 с. 5. Політична економія (Капіталістичний спосіб виробництва): Підручник. – К.: Головне видавництво видавничого об’єднання “Вища школа”. – 1980. – 511 с.

БУТИНЕЦЬ Юрій Францович – викладач кафедри бухгалтерського обліку і контролю Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

– проблеми обліку і контролю статутного капіталу

